

Kırım Tatar Türkçesinde Kelime Grupları¹

Word Groups in Crimean Tatar Turkish

Serpil HAMDEMİRCİ²
Seher MAŞKARAOĞLU³

Öz

Kırım Tatar Türkçesi, Özbekistan, Türkiye, Romanya, Bulgaristan, Kırım ve dünyanın birçok yerinde dağınık olarak yaşayan Kırım Türklerinin konuştuğu dildir. Kırım Tatar Türkçesi, Kıpçak grubu Türk lehçelerinin Karadeniz-Hazar kolunda yer almaktadır. Kırım Tatar Türkçesi üzerine Kırım’da yayımlanan söz dizimi çalışmaları incelendiğinde kelime gruplarının ele alınıp bakımından Türkiye Türkçesinden farklı olduğu göze çarpmaktadır. Kırım Tatar söz dizimi çalışmalarında kelime grupları “söz birikmesi” olarak adlandırılmaktadır. Söz birikmeleri, baş ve tabi sözden oluşur. Asıl öge baş söz, yardımcı öge ise tabi söz olarak ifade edilir. Söz birikmeleri birbirine doğrudan veya yardımcı söz ile bağlanırlar. Söz birikmeleri; bağ vasıtalarına göre, dizimine göre, baş sözün türüne göre, bağ usullerine göre, sözleri arasındaki sentaktik ilişkiye göre beş başlıkta ele alınır. Çalışmamızda, Kırım Tatar gramerciliğinde kelime grubu anlayışı hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Öncelikle kelime grubunun tanımı ve kelime grupları üzerine yapılan çalışmaların tarihi ele alınmıştır. Sonrasında kelime grupları tasnif edilerek metinlerden taradığımız örneklerle açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kırım Tatar Türkçesi, söz dizimi, kelime grupları.

Abstract

Crimean Tatar Turkish is the language spoken by Crimean Turks scattered across Uzbekistan, Turkey, Romania, Bulgaria, Crimea, and many other parts of the world. Crimean Tatar Turkish belongs to the Black Sea-Caspian branch of the Kipchak group of Turkic dialects. When examining the syntax studies published in Crimea on Crimean Tatar Turkish, it is noticeable that the treatment of word groups differs from that in Turkish. In Crimean Tatar syntax studies, word groups are referred to as ‘word clusters’. Word clusters consist of a head word and a dependent word. The main element is the head word, while the auxiliary element is expressed as the dependent word. Word clusters are linked to each other directly or via a subordinate word. Word collections are categorized into five main headings: according to their means of connection, their arrangement, the type of the opening word, the methods of connection, and the syntactic relationship between their words. In our study, we have attempted to provide information about the understanding of word groups in Crimean Tatar grammar. First, the definition of word groups and the history of studies on word groups were discussed. Subsequently, word groups were classified and explained with examples extracted from texts.

Keywords: Crimean Tatar Turkish, syntax, word groups.

Extended Summary

Defined as collections of words placed side-by-side according to specific rules to represent an entity, concept, quality, state, or action, word groups are syntactic units that do not form sentences. An examination of syntactic studies published in Crimea on Crimean Tatar Turkish reveals a difference in the approach to word groups compared to Turkish spoken in Turkey. Therefore, this study aims to provide information about the understanding of word groups in Crimean Tatar grammar. In Crimean Tatar syntactic studies, word groups are referred to as “word agglomerations” and are defined as follows: According to Memetov, they are two or more words grammatically linked to each other to describe various relationships between ideas. According to Garkavets, the combination of two independent words is called a word agglomeration. Akmollayev defines word combination as the merging of two or more fully meaningful words connected according to the rules of grammar. According to Veliulayeva, the merging of two or more fully meaningful words is called word combination. Word combinations consist

¹ Bu çalışma, “Kırım Tatar Şairi Yunus Temirkaya’nın Şiirlerinde Kelime Grupları” başlıklı yüksek lisans tezinden geliştirilmiştir.

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, hamdemirciserpil@gmail.com, ORCID: 0009-0004-1057-5438.

³ Dr.Öğr.Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İTBF, Edebiyat Bölümü, seher.maskaraoglu@kilis.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2448-724X

of a head word and a subordinate word. The subordinate word is semantically connected to the head word. This connection is also established with suffixes and prepositions. The question is from the head word to the subordinate word: *erte turdı* “he got up early” (when?), *merak kitap* “interesting book” (how?), *bağçada çalışa* “he is working in the garden”. The main element is the head word, and the auxiliary element is the subordinate word. Word combinations are connected to each other directly or with auxiliary words: *çetke çekti* “the edge was pulled”, *Muratnıñ aile* “Murat’s family”, *yol boyu yürmek* “to walk along the road”, *akikat için küreşmek* “to fight for the truth”. Auxiliary words answer questions together with the dependent words: *özen boyuda yerleşken* “settled along the riverbank”, *şeerge taba ketmek* “to go towards the city”, *dostumnen beraber* “together with my friend”. In Crimean Tatar grammar, the topic of word agglutination was not addressed separately until World War II. Usein Kürkçi, author of “The Fundamentals of Tatar Grammar”, and Asan İslamov, author of “Grammar of the Tatar Language: Syntax”, are among the first to study the relationships between words within a sentence. However, even these works provided general classifications, and the term “word agglutination” was not yet discussed. Enver Akmollayev was the first to address word agglutination separately. Later, Lemara Selendili worked on this topic, examining the different types of word agglutination based on their headword. In Crimean Tatar grammar, word groups are classified as follows: noun, verb, and adverb word groups. Noun Word Groups: In noun groups, the head word is a noun; the subordinate word can be an adjective, participle, pronoun, number, or noun. Noun groups are most commonly used in sentences: *baş söz* “preface”, *mavı kök* “blue sky”, *bu kitap* “this book”, *beş adam* “five men”, *birinci sınıf* “first class”, *mektep azbarı* “schoolyard”, *yasagan ev* “the house that was built”. Noun word groups are divided into five categories: noun groups, adjective groups, number groups, pronoun groups, and possessive groups. In Crimean Tatar Turkish, the modifier in the Noun-Word Grouping consists of a noun, adverb, adjective, or participle, while the modified noun is a noun: *kırmızı gül* “kırmızı gül” (red rose), *yahşı adam* “iyi adam” (good man), *üç dost* “üç dost” (three friends), *ekisinden biri* “ikisinden biri” (one of the two), etc. In Turkish syntax studies, the adjective phrase word group is included under the heading of Noun-Word Grouping in Crimean Tatar grammar. In Crimean Tatar Turkish, the modifier in the Adjective-Word Grouping consists of a pronoun, adverb, adjective, or participle; the modified noun is an adjective: *öyle dülber* “öyle güzel” (so beautiful), *pek dülber* “pek güzel” (very beautiful), *dülberlerden dülber* “güzellerden dülber” (more beautiful than the beautiful ones), *ekincisinden dülber* “ekincisinden dülber” (more beautiful than the second one), etc. In Turkish, word groups formed by adverbs that complement the meanings of adjectives and adverbs in terms of quantity and degree are included in adjective phrases. In Crimean Tatar Turkish, in the Numerical Word Group, the modifier consists of a number, adjective, and pronoun, and the modified word consists of a number: *eki kere beş* “two times five”, *kaviy beş* “strong five”, *birkaç beş* “a few five”, etc. In Crimean Tatar Turkish, in the Pronoun Word Group, the modifier can be a pronoun and a noun, and the modified word can be a pronoun: *bularnıñ episi* “all of these”, *kızların episi* “all of the girls”, etc. This word group is considered a noun phrase in Turkish grammar. In Crimean Tatar Turkish, in the Adverbial Word Group, the modifier can be a noun, number, pronoun, or adverb; The noun being modified can be an adverb: such as “larger than me,” “more than everyone”, “from morning to evening”. Among noun compound nouns, possessive compound nouns are discussed separately. In possessive compound nouns, both the head noun and the subordinate noun are nouns. For example: *demir kapu* “iron door”. Here, “iron” is the subordinate noun, and “door” is the head noun. Possessive compound nouns consist of three types: first possessive compound nouns, second possessive compound nouns, and third possessive compound nouns. In the first possessive compound noun, both the head noun (modified noun) and the subordinate noun (modifier) combine without suffixes. Examples include: *altın saat* (noun+noun), *demir kapu* (noun+noun), *ağaç kaşık* (noun+noun). In such compound nouns, the head noun comes after the subordinate noun. In Crimean Tatar Turkish, the first genitive case noun grouping is rarely encountered. In the second genitive case noun grouping, the head noun takes a possessive suffix, while the subordinate

noun remains unaffected. For example: *üzüm bağı* [noun+noun (possessive suffix)], *bala bağçası* [noun+noun (possessive suffix)], *yaz tatili* [noun+noun (possessive suffix)]. In the third genitive case noun grouping, the head noun takes a possessive suffix, and the subordinate noun takes the genitive case suffix. For example: *talebeniñ kalemi* [noun(genitive suffix)+noun(possessive)], *dostumniñ kitabı* [noun(genitive suffix)+noun(possessive suffix)]. The second and third genitive case noun groups are frequently encountered in Crimean Tatar Turkish.

In Crimean Tatar Turkish, the first possessive word group is considered an adjective phrase in Turkish grammar, the second a definite noun phrase, and the third a definite noun phrase. Verb Word Groups: In verb-based word combinations, the head word is a verb, adjective-verb, or gerund, while the words it follows can be nouns, numbers, pronouns, adverbs, gerunds, adjective-verbs, or adverb-verbs (al-fiil). For example: *mektepkе keldi* “came to school” (noun+verb), *bazardan kaydı* “returned from the market” (noun+verb), *tez çalış* “study quickly” (adverb+verb), *yavaştan laf etmek* “speak slowly” (adverb+verb), *yatıp okugan* “reading while lying down” (adverb+verb), *yolga çıktı* “set out on the road” (noun+verb), *tez okuma* “read quickly” (adverb+verb), *yahşı okugan* “reads well” (adverb+verb), *tirelip turğan* “standing still” (adverb+verb). In Turkish grammar, the word groups noun-verb, adjective-verb, and adverb-verb are categorized under the heading of verb accumulation in Crimean Tatar grammar. Adverbial Word Accumulations: When the main word is expressed with an adverb, the subject word can be a noun, number, pronoun, or adverb. For example: *less than five* (number + adverb), *very many* (adverb + adverb), *lower than the house* (noun + adverb), *more than everyone* (pronoun + adverb), *somewhat bigger than me*, *more than everyone*, *from morning to evening*, *more than “more”*.

Giriş

Bir varlığı, bir kavramı, bir niteliği, bir durumu veya bir hareketi karşılamak üzere, belirli kurallar içinde yan yana gelen sözler topluluğu olarak tanımlanan kelime grupları, cümle oluşturmeyen söz dizimi birimleridir (Karaağaç, 2013, s. 745). Kırım Tatar Türkçesi üzerine Kırım’da yayımlanan söz dizimi çalışmaları incelendiğinde kelime gruplarının ele alınış bakımından Türkiye Türkçesinden farklı olduğu göze çarpmaktadır. Bu nedenle çalışmamızda, Kırım Tatar gramerciliğinde kelime grubu anlayışı hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Kırım Tatar söz dizimi çalışmalarında kelime grupları “söz birikmesi” olarak adlandırılmaktadır ve şu şekilde tanımlanmaktadır:

Memetov’a göre (2004, s. 161), düşünceler arasındaki çeşitli ilişkileri anlatmak için gramer yönünden birbirlerine bağlanan iki veya daha fazla sözdür.

Garkavets’e göre (1989, s. 21), iki müstakil sözün birleşmesine söz birikmesi denir.

Akmollayev (1989, s. 6), söz birikmesini gramerin kuralları esasında bağlanan iki ya da ikiden fazla tam manalı sözlerin birleşmesi olarak tanımlar.

Veliulayeva’ya göre (1999, s. 126), iki ya da ikiden fazla tam manalı sözlerin birleşmesine söz birikmesi denir.

Söz birikmeleri, *baş* ve *tabi* sözlerden oluşur. Tabi söz baş söze anlamca bağlanır. Bu bağ, eklerle ve edatlarla da kurulur. Soru *baş* sözden *tabi* söze doğrudur: *erte turdı* “erken kalktı” (ne zaman?), *meraklı kitap* “ilginç kitap” (nasıl?), *bagçada çalışa* “bahçede çalışıyor”. Asıl öge *baş* söz, yardımcı öge ise *tabi* söz olarak ifade edilir. Söz birikmeleri birbirine doğrudan veya yardımcı söz ile bağlanırlar: *çetke çekildi* “kenarı çekildi”, *Muratnıñ ailesi* “Murat’ın ailesi”, *yol boyu yürmek* “yol boyu yürümek”, *akikat için küreşmek* “hakikat için mücadele

etmek”. Yardımcı sözler *tabi* sözlerle birlikte sorulara cevap verirler: *özen boyunda yerleşken* “nehir boyuna yerleşmiş”, *şeerge taba ketmek* “şehre doğru gitmek”, *dostumnen beraber* “dostumla beraber” (Memetov ve Aliyeva, 2019, s. 8; Memetov, Aliyeva vd., 2018, s. 15-17; Veliulayeva, 1999, s. 126-128). Söz birikmeleri *turgun* ve *serbest* söz birikmeleri olarak ikiye ayrılır. Anlam yönünden bir araya gelmiş, dizilişi sabit, insanların duygularını ifade eden söz birikmeleri *turgun* “sabit” birikmeler olarak adlandırılır. Acimambetova (2019, s. 19), *turgun* birikmelere *Kaşı, kapagından kar yaga* “keyfi olmayan, kızgın olan” örneğini vererek bu tür söz birikmelerinde sözleri birbirinden ayırmanın ya da yerlerini değiştirmenin mümkün olmadığını ifade eder. Serbest söz birikmelerinde ise her sözün ayrı ve serbest anlamı olduğunu, bu birikmelerin içindeki her bir sözün birbiriyle olduğu gibi dışarıdan getirilen başka sözle de serbetçe birleşebildiğini belirtir: *kar yaga* “kar yağıyor”, *kapını açmak* “kapıyı açmak” (Acimambetova, 2019, s. 19).

Kırım Tatar gramerciliğinde, II. Dünya Savaşına kadar söz birikmesi konusu ayrıca ele alınmamıştır. Cümle içindeki sözler arasında olan bağ hakkında çalışan ilk kişiler olarak *Tatar Tili Grammatikasının Esasları* adlı eserin yazarı Usein Kürkçi ve *Tatar Tilinin Grammatikası. Sintaksis* başlıklı eseriyle Asan İslamov’u sayabiliriz. Ancak bu çalışmalarda da genel tasnif yapılmış ve söz birikmesi terimi henüz ele alınmamıştır. Söz birikmelerini ayrı olarak ele alan ilk kişi Enver Akmolloyev’dir. Daha sonra Lemara Selendili bu konuyla ilgili çalışmış ve söz birikmelerinin baş sözüne göre çeşitlerini ele almıştır (Acimambetova, 2019, s. 3-4).

Kırım Tatar Türkçesi gramerlerinde söz birikmelerinin tasnifi şu şekildedir:

Bağ Vastalarına Köre (Kelimelerin Birbirleriyle Bağlanmalarına Göre) Söz Birikmesi Çeşitleri

Cümlede sözler birbiriyle belli bir bağ vasıtasıyla bağlanırlar. Söz birikmesinin terkinde yardımcı sözler de olabilir. Bu sözler tam manalı sözler ile beraber kullanılır, birikmenin ayrı bir kısmını teşkil ederler. Örneğin: *bala içün yaşama* “çocuk için yaşama”, *şair aqqında aytmaq* “şair hakkında konuşmak”, *yol boyu gezmek*. Bu örneklerde “içün, aqqında, boyu” yardımcı sözleri, cümlenin üyeleri olmayıp tam manalı sözler ile birlikte kullanılır ve birikmenin ayrı bir kısmını teşkil ederler. Buna göre Kırım Tatarcada söz birikmeleri ikiye ayrılırlar: *Teñ (eşit) bağlağan* ve *Tabileyici (tamlama) bağlanuv* (Acimambetova, 2019, s. 31).

Okaz, *O printsipah klassifikatsii krımskotatarskih soçinitelnih* “Kırım Tatarcası birleşik ifadelerin sınıflandırma ilkeleri üzerine” adlı makalesinde, söz birikmelerinde eşit bağlar olduğunu savunur. Böyle söz birikmelerinde parçalar sıralı bağlayıcılar ile bağlanırlar. Eşitlik bağlacı seyrek kullanılır. Örneğin: *cenk ve barışık, kırmızı ve kara, doğmak ve ölmek*. Tamlama bağlantısında ise, baş ve tabi kısımları ayırmak mümkündür. Baş sözden tabi söze soru sorulur. Bu şekilde söz birikmesi çokça kullanılır. Örneğin: *erte kelmek* “erken gelmek”, *şiiirni ezberlemek* “şiiiri ezberlemek”, *aqıllı bala* “akıllı çocuk”, *meraklı ikaye* “ilginç hikâye” vd (Acimambetova, 2019, s. 21).

Garkavets, *Ana tili* adlı ders kitabında söz birikmelerini sıralı (tizmeli) ve girişik (tabili) olarak ikiye ayırır. Sıralı birikmelerin parçalarının aynı soruları cevapladığını, onların konuşmadaki görevinin ve başka sözle ilişkisinin aynı olduğunu söyler: *cenk ve barışık, kan ve*

ter, söz ile iş, al, beyaz ve yeşil vd. Girişik birikmelere ise şu örnekleri verir: nasıl? *Bütün dünya, neni? türkünü diñlep*, nasıl? *kartal kibi uçarsın* (Garkavets, 1989, s. 75-76).

Söz birikmelerinde kullanılan bağ vasıtaları ikiye ayrılır: şekilli bağ (ek vasıtasıyla) ve şekilsiz bağ (tonlama vasıtasıyla). Şekilli bağ'da söz birikmesini teşkil eden sözler birbirine ek veya yardımcı söz vasıtasıyla bağlıdır: Örneğin; *sınıftan çıkmak (kaydan?)*. Burada sınıftan tabi söz, çıkmak ise baş sözdür. Şekilsiz bağ'da ise, söz birikmesini teşkil eden sözler birbirine tonlama vasıtasıyla bağlıdır: Örneğin; *yarık sınıf* (nasıl?) “aydınlık sınıf”. Burada da yarık tabi söz, sınıf ise baş sözdür (Veliulayeva, 1999, s. 129).

Terkibine Köre (Dizimine Göre) Söz Birikmesi Çeşitleri

Söz birikmeleri *baş* ve *tabi* sözlerden ibaret olurlar. *Tabi* söz *baş* söze bağlıdır. *Baş* söz ise *tabi* sözün belli bir şekilde ya da sıraya uygun biçimde gelmesini talep eder. Örneğin: *mektepte okumak* mektepte okumak”, *yeşil yaprak* “yeşil yaprak”, *akıllı bala* “akıllı çocuk”, *dülber kız* “güzel kız”. Bu söz birikmelerinde *okumak*, *yaprak*, *bala*, *kız* sözcükleri *baş* söz olurken; *mektepte*, *eşil*, *akıllı*, *dülber* sözcükleri ise *tabi* sözdür (Acimambetova, 2019, s. 31).

Söz birikmeleri dizimine göre adiy/sade (basit) ve mürekkep (birleşik) olarak iki gruba ayrılır:

Adiy / Sade Söz Birikmeleri

Adiy / sade söz birikmesi iki sözden oluşur. Örneğin *mavı kök* söz birikmesinde *mavı* tabi söz, *kök* ise baş sözdür (Veliulayeva, 1999, s. 127).

Mürekkep söz birikmeleri

İkiden fazla sözden oluşan söz birikmelerine mürekkep söz birikmesi denir. Örneğin; *on katlı bina* söz birikmesinde *on katlı* tabi söz, *bina* baş sözdür. Mürekkep birikmelerde sözler ayrı kullanılırsa, birikmenin anlamı bozulur (Veliulayeva, 1999, s. 127). Bağlarına göre, mürekkep söz birikmelerini şu şekilde ayırmak mümkündür:

Baş sözden tabi parçalara soru sorulur. Tabi sözlerin şekilleri gramatik olarak birbirine bağlı değildirler, onlar baş söz ile birbirlerine bağlıdır. Örneğin: *studentler için yañı bir yatakhane* “öğrenciler için yeni bir yatakhane”; *insan akkında malumatnı öğrenmek* “insan hakkında bilgi almak”. Bu gibi mürekkep birikmelerin çeşitleri şu şekilde gösterilebilir: analitik şekil + adiy söz birikmesi [*studentler için+ yañı yatakhane* (yatakhane nasıl? yeni; yatakhane kimler için? studentler için)], *halkımız için çalışmak* “halkımız için çalışmak Acimambetova, 2019, s. 25; Giraybay, 1994, s. 79).

Baş sözden tabi kısma soru sorulur. Bu sözcük, tabi kısmın baş sözdür. Örneğin: *yañı anter kiymek* “yeni elbise giymek”. Bu söz birikmesinin çeşidi şu şekilde gösterilebilir: Adiy söz birikmesi + baş söz (*yañı anter+kiymek*). Bu yapıda birinci bağ mürekkep söz birikmesinin baş sözünden (*kiymek*) tabi sözcüğüne (*anter*) sorulur (ne kiymek? anter). İkinci bağ ise; anter sözü adiy söz birikmesinin ana bileşenidir ve bu cümleden yan cümleye soru sorulur (Anter nasıl? Yeni). Yeni sözünün şekli adiy söz birikmesinin ana unsuruyla bağlantılıdır. Ancak, söz birikmesinin yañı sözü mürekkep söz birikmesinin baş sözüyle bağlı değildir (*yañı anter kiymek*). Mürekkep birikmelerde baş sözden tabi kısımdaki her söze ayrı ayrı sorular sorulur. Örneğin: *tez evge kirmek*. Verilen cümlede şu sorular sorulabilir: 1. Nereye girmek? evge / 2.

Nasıl girmek? tez. Böylece söz birikmelerinin dizimine göre adiy ve mürekkep söz birikmelerini ayırabiliriz (Acimambetova, 2019, s. 25).

Baş Sözü'nün Türüne Göre Söz Birikmesi Çeşitleri

Kırım Tatar Türkçesinde baş sözü'nün anlamına göre söz birikmeleri üçe ayrılır: isim, fiil ve zarf söz birikmeleri.

İsim söz birikmeleri

İsim birikmelerinde baş söz isim olur; tabi söz ise sıfat, sıfat-fiil, zamir, sayı, isim olabilir. Cümlede en çok isim birikmeleri kullanılır: *baş söz* “ön söz”, *mavı kök* “mavi gök”, *bu kitap* “bu kitap”, *beş adam* “beş adam”, *birinci sınıf* “birinci sınıf”, *mektep azbarı* “okul bahçesi”, *yasalğan ev* “yapılan ev” (Veliulayeva, 1999, s. 131). İsim söz birikmeleri; isim birikmeleri, sıfat birikmeleri, sayı birikmeleri, zamir birikmeleri ve izafet birikmeleri olmak üzere beşe ayrılır.

Kırım Tatar Türkçesinde **İsim Söz Birikmesi**'nde tamlayan isim, sıfat, sayı, zamir ve sıfat-fiilden tamlanan ise isimden oluşmaktadır: *kırmızı gül* “kırmızı gül”, *yahşı adam* “iyi adam”, *üç dost* “üç dost”, *ekisinden biri* “ikisinden biri” gibi (Veliulayeva, 1999, s. 130). Türkiye Türkçesi söz dizimi çalışmalarında sıfat tamlaması kelime grubu, Kırım Tatar gramerciliğinde İsim Söz Birikmesi başlığında yer alır.

Kırım Tatar Türkçesinde **Sıfat Söz Birikmesi**'nde tamlayan zamir, zarf, sıfat, sayı; tamlanan ise sıfattan oluşmaktadır: *öyle dülber* “öyle güzel”, *pek dülber* “pek güzel”, *dülberlerden dülber* “güzellerden güzel”, *ekincisinden dülber* “ikincisinden güzel” gibi. Türkiye Türkçesinde sıfat ve zarfların anlamlarını miktar ve derece bakımından tamamlayan zarfların meydana getirdikleri bu kelime grupları sıfat tamlaması içine alınır (bk. Karahan, 2005, s. 52).

Kırım Tatar Türkçesinde **Sayı Söz Birikmesi**'nde tamlayan sayı, sıfat ve zamirden, tamlanan ise sayıdan oluşmaktadır: *eki kere beş* “iki kere beş”, *kaviy beş* “sağlam beş”, *birkaç beş* “birkaç beş” gibi.

Kırım Tatar Türkçesinde **Zamir Söz Birikmesi**'nde tamlayan zamir ve isim, tamlanan zamir olabilmektedir: *bularnıñ episi* “bunların hepsi”, *kızlarınıñ episi* “kızların hepsi” gibi. Bu kelime grubu Türkiye Türkçesi gramerlerinde isim tamlaması olarak geçer.

Kırım Tatar Türkçesinde **Zarf Söz Birikmeleri**'nde tamlayan isim, sayı, zamir, zarf; tamlanan ise zarf olabilir: *menden büyükçe*, *er kesten çok*, *sabadan akşamgaca* gibi (Veliulayeva, 1999, s. 130).

İsim Söz birikmeleri arasında **izafet isim birikmeleri** ayrıca ele alınmaktadır. İzafet söz birikmelerinde hem baş söz hem de tabi söz isimdir. Örneğin: *demir kapu* “demir kapı”. Burada demir tabi söz, kapu ise baş sözdür. İzafet isim birikmesi; birinci izafet birikmesi, ikinci izafet birikmesi ve üçüncü izafet birikmesi olarak üç çeşitten oluşmaktadır. **Birinci izafet birikmesinde** hem baş söz (tamlanan) hem de tabi söz (tamlayan) eksiz olarak birleşirler. Örnek olarak; *altın saat* (isim+isim), *demir kapu* (isim+isim), *agaç kaşık* (isim+isim) söz birikmeleri verilebilir. Böyle birikmelerde baş söz tabi sözden sonra gelir. Kırım Tatar Türkçesinde birinci izafet isim birikmesi seyrek olarak karşımıza çıkmaktadır. **İkinci izafet isim birikmesinde** ise

baş söz iyelik eki alır, tabi söz ise eksiz olur. Örneğin: *üzüm bağı* [isim+isim (iyelik eki)], *bala bağçası* [isim+isim (iyelik eki)], *yaz tatili* [isim+isim (iyelik eki)]. **Üçüncü izafet birikmesinde**, baş söze iyelik eki, tabi söze ise ilgi durumu eki gelir. Örneğin: *talebeniñ kalemi* [isim(genitif eki)+isim(iyelik)], *dostumniñ kitabı* [isim(genitif eki)+isim(iyelik eki)] (Acimambetova, 2019, s. 31; Veliulayeva, 1999, s. 132-134). Kırım Tatar Türkçesinde ikinci ve üçüncü izafet birikmesi çokça karşımıza çıkmaktadır. Metinlerden taradığımız örnekleri verecek olursak:

rayon toprak şubesi müdiriniñ odası “Rayon toprak şubesi müdürünün odası”

pencereniñ tübünde “pencerenin dibinde” (Gafar, 1972, s. 33)

teşikniñ yanı “oyuğun yanı” (İpçi, 2018, s. 160)

kalbimniñ yarası “kalbimin yarası” (Giraybay, 1994, s. 76).

efendiniñ karısı “efendinin karısı” (İpçi, 2018, s. 218)

Ashlhanıñ cevabı “Aslı Han’ın cevabı” (Şemizade, 1993, s. 43)

ömürniñ ellisi “ömrünün elli senesi” (Gafar, 1972, s. 62).

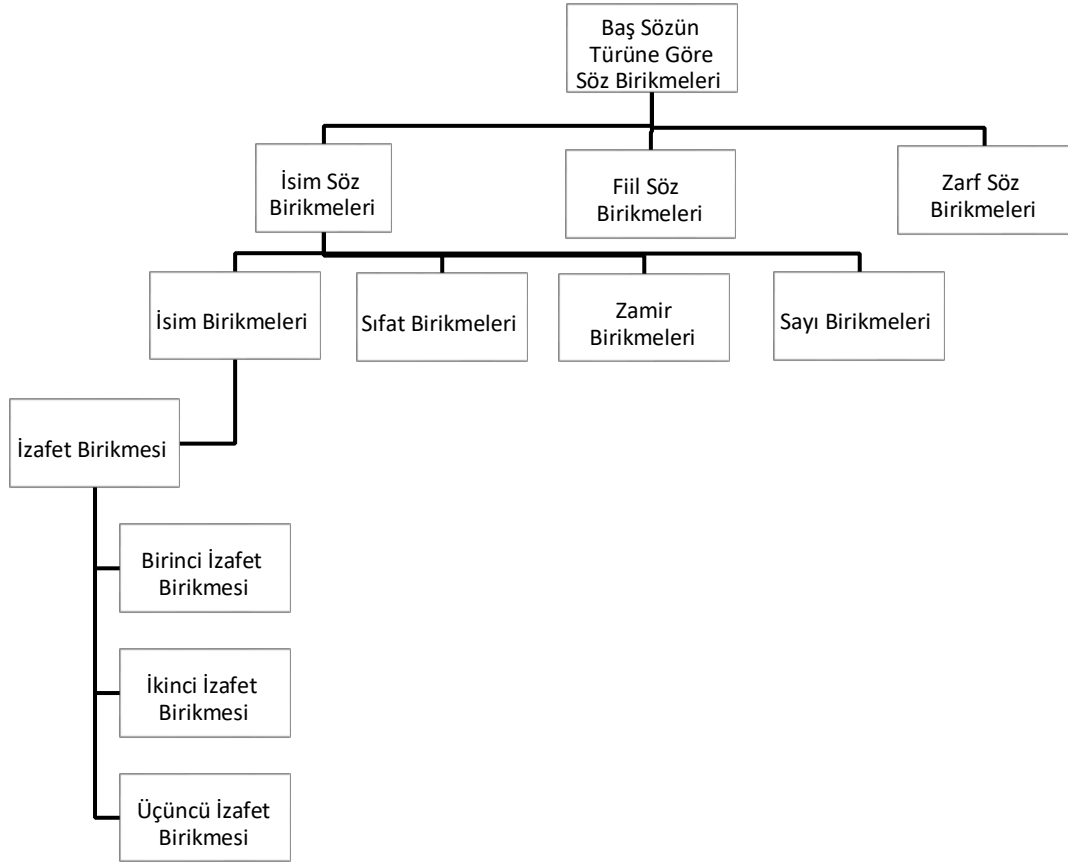
Kırım Tatar Türkçesindeki birinci izafet söz birikmesi Türkiye Türkçesi gramerlerinde sıfat tamlaması, ikinci izafet söz birikmesi belirtisiz isim tamlaması, üçüncü izafet söz birikmesi ise belirtili isim tamlaması olarak ele alınır (bk. Karahan 2005, s. 42-52).

Fiil söz birikmeleri

Fiil söz birikmelerinde baş söz fiil, sıfat- fiil ve isim-fiile tabi olan söz ise isim, sayı, zamir, zarf, isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-Fiil (al-fiil) türlerinden olabilir. Örneğin: *mektepkе keldi* “okula geldi” (isim+fiil), *bazardan kayttı* “pazardan döndü” (isim+fiil), *tez çalışmak* “hızlı çalışmak” (zarf+İsim-Fiil), *yavaştan laf etmek* “yavaşça konuşmak” (zarf+ İsim-Fiil), *yatıp okugan* “yatarak okuyan” (zarf-Fiil+ sıfat-fiil), *yolga çıktı* “yola çıktı” (isim+fiil), *tez okumak* “hızlı okumak” (zarf+isim-fiil), *yahşı okugan* “iyi okuyan” (zarf+sıfat-fiil), *tirelip turğan* “dayanıp duran” (zarf-fiil+sıfat-fiil) (Acimambetova, 2019, s. 34; İpçi, 2018, s. 142). Türkiye Türkçesi gramerlerinde isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil kelime grupları, Kırım Tatar gramerciliğinde fiil birikmesi başlığında yer alır.

Zarf söz birikmeleri

Baş söz zarf ile ifadelenirken tabi söz isim, sayı, zamir, zarf olabilir. Örneğin: *beştен az* (sayı+zarf), *pek çok* (zarf+ zarf), *evden alçak* (isim+ zarf), *er kesten çok* (zamir+zarf), *menden büyükçe*, *er kesten çok*, *sabadan akşamgaca*, *daa ziyade* “daha fazla” (Gafar, 1972, s. 25).

Şekil 1: Baş sözün türüne göre söz birikmeleri (Acimambetova, 2019, s. 115).

Söz Birikmelerinin Bağ Usullerine Göre Çeşitleri

Kırım Tatar Türkçesinde sözlerin bağlanması üç şekildedir. Bunlar, uygunluk bağı, idare bağı, sıra bağı.

Uygunluk bağı

Tabi sözün baş sözle şahıs ve sayıca uyumlu olmasına uygunluk bağı denir. Örneğin: *menim defterim* (zamir+isim). Tamlayanla tamlananın bağlanması da uyumdur. Örneğin; *babamnın vasiyetleri* kelime grubunda tamlayan ve tamlanan birbirleriyle kaynaşmıştır. Bu kelime grubunda baş söz *vasiyetleri* tabi söz *babam*'a iyelik ekiyle bağlanmıştır (Memetov ve Aliyeva, 2019, s. 13).

İdare bağı

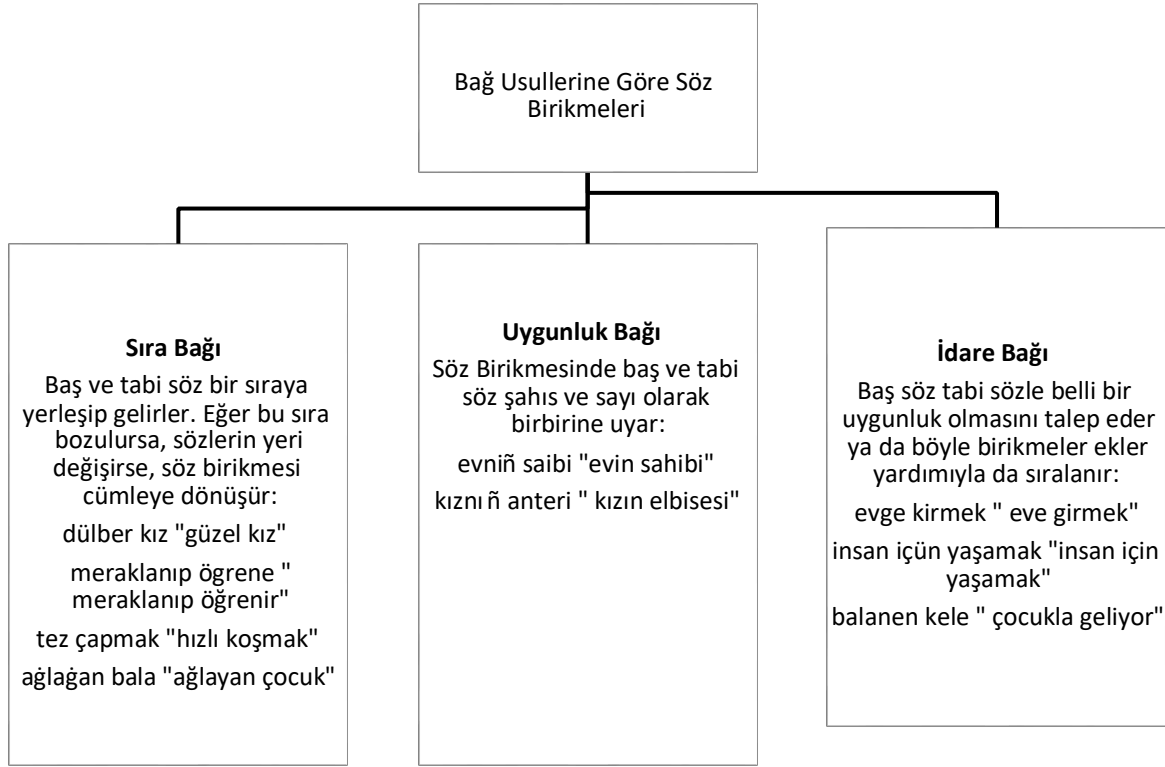
Tabi sözün baş sözün talep ettiği şekli almasına idare bağı denir. Örneğin; *altın ateşte bilinir.*, *kontsertni alıp baruv maña avale etildi*. Bu cümlelerin *ateşte bilinir* (isim+fiil) ve *maña avale etildi* (zamir+fiil) söz birikmelerinde baş söz *bilinir*; *avale etildi* tabi sözün *ateşte*, *maña* bulunma, yönelme durumlarında olmasını talep eder. Tamlayan vazifesini, esasen fiil üstlenir: *Emine mektep bağçasında açılğan gülleri kesip talebelerge takdim etti*. “Emine okulun bahçesinde açılan gülleri kesip öğrencilere takdim etti”. Bu cümlede tamlayan vazifesini *açılğan*, *kesip* ve *takdim etti* fiilleri üstlenir. *yaşamak için çalışmak*, *kün sayın eksilmek* kelime

gruplarında tamlayan *yaşamak için*, *kün sayın* edatlı yapılar vasıtasıyla açıklanmış (Memetov ve Aliyeva, 2019, s. 13-14).

Sıra bağı

Söz birikmesinin bu çeşidinde baş ve tabi sözler kendi aralarında söz tertibi ya da sözlerin sırada belli bir yere gelmesiyle sentaktik münasebete girerler. Türk edebiyatında sıra bağı, tabi sözün baş söze şekil değiştirmeden bağlanması anlamına gelir. Örneğin: *büyük terek* “büyük ağaç”, *büyük özen* “büyük nehir”. Bu söz birikmelerinde, büyük (yan kelime) ana kelimeye (terek/ağaç, özen/ırmak) bağlandığında şekilsiz bağlanır. Baş kelime hangi biçimi alırsa alsın, tabi kelime değişmeden kalır. Örneğin: *büyük terekler*, *büyük özenler*. Kırım Tatar Türkçesinde sıra bağı ile dizilen söz birikmelerinde baş söz ile tabi söz arasında şahıs ve hâl ekleri olmaz. Sıra bağı ile dizilen birikmelerde sözler belli bir sırada dizilerek sentaktik ilişkiyi bildirirler. Bu nedenle, böyle birikmelerde baş söz ile tabi sözün yerlerini değiştirirsek, sözler arasındaki sentaktik münasebet de değişebilir. Örneğin: yeşil anter- sıra bağı; anter yeşil - uygunluk bağı ile bağlanmış ve bir yüklem ilişkisini ifade etmiş yani bir cümle haline gelmiştir (anter: özne-yeşil: yüklem) (Acimambetova, 2019, s. 38).

Sıra bağı ile kurulan söz birikmeleri iki gruba ayrılır: birincisinde baş söz fiildir, tabi söz ise sıfat, sayı, zamir, isim, sıfat-fiil olabilir ve baş sözün yanına yerleşir. Örneğin: *pek kuvandılar* (zarf+fiil) “çok sevindiler”, *çok küldiler* (zarf+fiil) “çok güldüler”, *köterilip köründiler* (zarf-fiil+fiil) “yükselip göründüler”. Bu söz birikmelerinde zarflar *pek*, *çok*; zarf-fiil *köterilip*; *kuvandılar*, *köldiler*, *köründiler* fiillerine sıra bağı vasıtasıyla bağlanmışlar. İkinci çeşidinde sıra bağı tamlayan ile ayrılan sözlerin arasındadır. Baş söz isim, tabi söz ise sıfat, sayı, zamir, isim, sıfat-fiil olabilir. Örneğin: *kart bağçevan* *tüşünip kaldı*, *eki özenniñ* *ortasında büyük tarla bar edi*. Bu cümlelerin *kart bağçevan* (sıfat+isim), *eki özenniñ* (sayı+isim) ve *büyük tarla* (sıfat+isim) söz birikmelerinde tamlayan vazifesinde bulunan sıfatlar *kart*, *büyük* ve sayı *eki* isimler ile sıra bağı ile bağlanmıştır. Nitekim, isim ve fiil birikmeleri genellikle sıra bağı vasıtasıyla dizilir. Zarf birikmelerinde sıra bağı seyrekçe kullanılır. Örneğin: *pek çok*, *pek az* ve benzeri (Acimambetova, 2019, s. 39).

Şekil 2: Bağ usullerine göre söz birikmeleri (Acimambetova, 2019, s. 116).

Söz Birikmesinin Bileşenleri Arasında Sentaktik Münasebetlerine Göre Çeşitleri

Kırım Tatar Türkçesinde söz birikmesinin manaları, aralarındaki tam manalı sözlerin sentaktik münasebette bulunmalarına göre üç başlık altında incelenmektedir. Bunlar: ayırıcı münasebeti, tamamlayıcı münasebeti ve hal münasebeti.

Ayırıcı

Ayırıcı münasebet, bir nesnenin görünüşünü, şahsın duygularını, kime veya neye ait olduğunu ve sayısını ortaya koymaktadır. Ayırıcı münasebette olan söz, nasıl? /kimin? / neyin? / kaç? / hangi? / kaçınıcı? gibi sorulara cevap olmaktadır. Ayırıcı münasebette olan söz birikmeleri şu şekillerde bir araya gelmektedir, sahiplik hâlinde olan isim+ iyelik (*oğlanıñ urbası*), tabi sözü zamir olan (*menim balam, seniñ şiiiriñ*), tabi kısmı işaret zamiri olan (*bu ev, mına şu*), tabi sözü nesnenin özelliğini ve sayısını belirten (*kara toprak, beyaz anter*), baş sözün bulunduğu yeri işaret eden (*azbardaki terek*), sıfat-fiil ile kurulan (*beklenilmegen vaziyet*) (Acimambetova, 2019, s. 43).

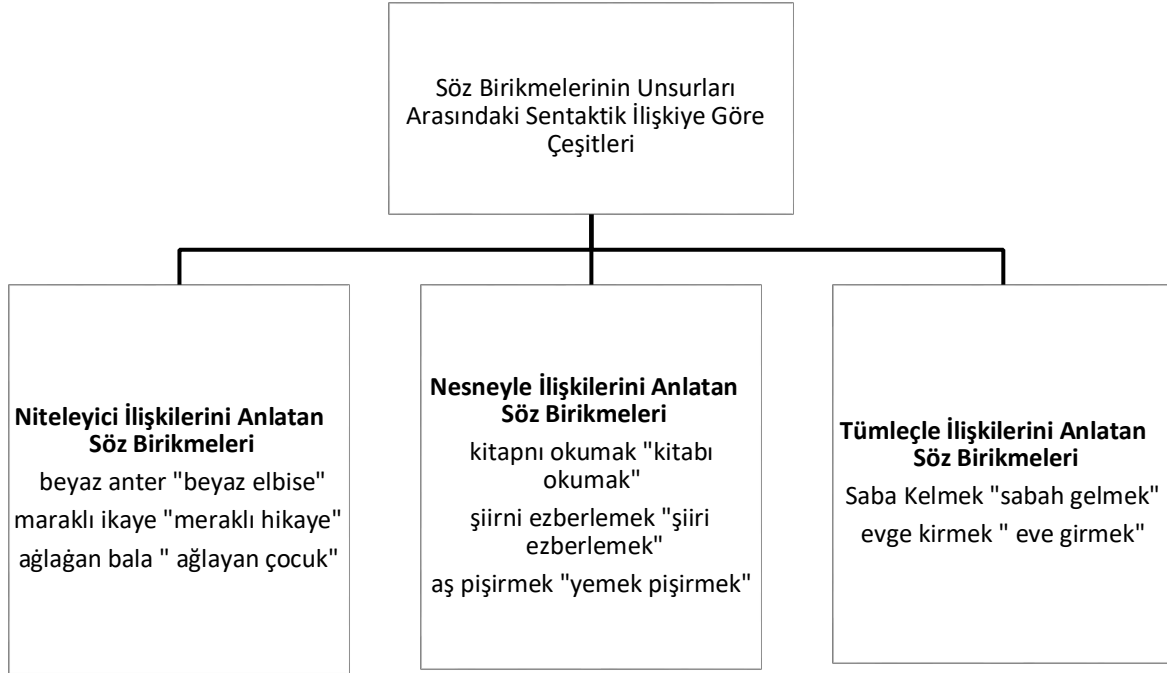
Tamamlayıcı

Cümlede herhangi bir cümle ögesinin anlamını tamamlayıp nesneyi ifade eder. Örneğin evi temizledim şeklinde kurulan bir yapıda temizledim fiilini tamamlayan evi sözcüğüdür. Tamamlayıcı ifadeler Türkiye Türkçesinde kullanılan hâl ekleridir ve bunlar belirtme (-i hali/ neyi, kimi?), yönelme (-e hali/ kime, neye, nereye?), bulunma (-de hali / kimde, nerede?), çıkma (-den hali / kimden, neden, nereden?) şekilleri ile kullanılırlar. Örnek olarak *kitapnı okumak, şiiirni ezberlemek, aş pişirmek, makale okumak* söz birikmeleri verilebilir.

Al (Hal\ Durum)

Hal münasebeti ise fiilin oluş şeklini, nedenini, zamanını, amacını, yerini ve miktarını ortaya koymaktadır. Örnek olarak; saba kelmek “sabah gelmek”, evge kirmek “eve girmek”, terekke çıkmak “ağaca çıkmak”, deñizge taba çapa “denize doğru koşuyor (Acimambetova, 2019: 117), *deñizden beklemek* (Gafar, 1972, s. 13), *şeerden kelgenler* “şehirden gelenler” (Gafar, 1972, s. 13), *yardım için meleklerini çağırırsan* “yardım için meleklerini çağırırsañ” (Giraybay, 1994, s. 32), *sözünden tışra çıkmak* “sözünden dışarıya çıkmak” (İpçi, 2018, s. 219).

Şekil 3: Söz birikmelerinin unsurları arasındaki sentaktik ilişkiye göre çeşitleri (Acimambetova, 2019, s. 117).

Sonuç

Kırım Tatar Türkçesinde kelime grupları için *söz birikmeleri* ifadesi kullanılır. Söz birikmesi baş ve tabi sözden oluşur. Söz birikmeleri; bağ vasıtalarına göre, dizimine göre, baş sözün türüne göre, bağ usullerine göre, sözleri arasındaki sentaktik ilişkiye göre beş başlıkta ele alınır. Çalışmamızda yaptığımız incelemede ulaştığımız sonuçları kısaca özetleyecek olursak:

Kırım Tatar Türkçesinde **İsim Söz Birikmesi**'nde tamlayan isim, sıfat, sayı, zamir ve sıfat-fiilden tamlanan ise isimden oluşmaktadır: *demir balta* “demir balta”, *yañı balta* “yeni balta”, *beş balta* “beş balta”, *bu balta* “bu balta”, *coyulgan balta* “kaybolan balta” gibi. Türkiye Türkçesi söz dizimi çalışmalarında sıfat tamlaması kelime grubu, Kırım Tatar gramerciliğinde İsim Söz Birikmesi başlığında yer alır.

Kırım Tatar Türkçesinde **Sıfat Söz Birikmesi**'nde tamlayan zamir, zarf, sıfat, sayı; tamlanan ise sıfattan oluşmaktadır: *öyle dülber* “öyle güzel”, *pek dülber* “pek güzel”, *dülberlerden dülber* “güzellerden güzel”, *ekincisinden dülber* “ikincisinden güzel” gibi. Türkiye Türkçesi söz dizimi çalışmalarında bu kelime grubu Sıfat Tamlaması başlığı altında ele alınır.

Kırım Tatar Türkçesinde **Sayı Söz Birikmesi**'nde tamlayan sayı, sıfat ve zamirden, tamlanan ise sayıdan oluşmaktadır: *eki kere beş* “iki kere beş”, *kaviy beş* “sağlam beş”, *birkaç beş* “birkaç beş” gibi.

Kırım Tatar Türkçesinde **Zamir Söz Birikmesi**'nde tamlayan zamir ve isim, tamlanan zamir olabilmektedir: *bularnıñ episi* “bunların hepsi”, *kızların episi* “kızların hepsi” gibi. Türkiye Türkçesinde bu kelime grubu isim tamlaması başlığı altında incelenir.

Kırım Tatar Türkçesinde **İzafet Söz Birikmeleri**'nde hem tamlayan hem tamlanan isimden oluşur. İzafet söz birikmeleri üçe ayrılır. Birinci izafet söz birikmesinde iki isim de ek almaz: *altın saat*, *demir kapı*, *agaç kaşık* gibi. İkinci izafet söz birikmesinde tamlayan ek almaz, tamlanan iyelik eki alır: *bala bağçası* “çocuk bahçesi”, *yüzüm bağı* “üzüm bağı” gibi. Üçüncü izafet birikmesinde ise tamlayan ilgi durumu, tamlanan iyelik eki alır: *talebeniñ istegi* “öğrencinin isteği”, *balanın defteri* “çocuğun defteri” gibi. Kırım Tatar Türkçesindeki birinci izafet söz birikmesi Türkiye Türkçesi gramerlerinde sıfat tamlaması, ikinci izafet söz birikmesi belirtisiz isim tamlaması, üçüncü izafet söz birikmesi ise belirtili isim tamlaması olarak ele alınır.

Kırım Tatar Türkçesinde **Fiil Söz Birikmeleri**'nde tamlayan isim, sayı, zamir, zarf, isim-fiil- sıfat-fiil, ve zarf-fiilden, tamlanan fiil, sıfat-fiil ve isim-fiilden oluşur: *mektepke keldi* “okula geldi”, *bazardan kaytmak* “pazardan dönmek”, *yatıp okugan* “yatarak okuyan” gibi. Türkiye Türkçesi gramerlerinde isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil kelime grupları, Kırım Tatar gramerliliğinde fiil birikmesi başlığında yer alır.

Kırım Tatar Türkçesinde **Zarf Söz Birikmeleri**'nde tamlayan isim, sayı, zamir, zarf; tamlanan ise zarf olabilir: *beşten az*, *pek çok*, *er kesten çok* gibi.

Kaynakça

- Acimambetova, G. Ş. (2019). *Zamaneviy Kırımtatar tili sintaksis (söz birikmesi, adiy cümle)*. Simferopol: “İP Xoreeva JI. V”.
- Akmollayev, E. (1989). *Kırım Tatar tilinin ameliyatı sintaksis*. Taşkent: “Ukituvçı”.
- Alâdin, Ş. (1962). *Eger sevsen*. Taşkent: Özbekistan SSR nefis edebiyat devlet neşriyatı.
- Gafar, C. (1971). *Ömür örnekleri ikâyeler*. Taşkent: “Gafur Gulam adına edebiyat ve sanat neşriyatı”.
- Garkavets, A. N. (1989). *Ana tili*. Kiev: “Radyanska Şkola”.
- Giraybay, H. (1994). *Yaş Tatarlarğa menzumeler*. Bucureşti: “Casa de editura şi presa Şansa”.
- İpçi, Ü. (2018). *Saylama eserler*. Simferopol: “İ. Gaspirinskiy adına mediamerkez”.
- Karaağaç, Günay (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karahan, L. (2005). *Türkçede söz dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Memetov, A. (2004). *Kırımtatar tili*. Simferopol: Kırım devlet okuy-pedagogika neşriyatı.
- Memetov, A. M.; Aliyeva, L.; Memetov İ. A. (2018). *Kırım Tatar tili: okutuv Kırım Tatar tilinde alıp barılğan mektepler için*. Çernovtsı: “Bükrek neşriyat evi”.

- Memetov, A.; Aliyeva, L. (2019). *Kırım Tatar tili*. Çernovtsı: “Bükrek neşriyat evi”.
- Şemizade, E. (1993). *Közyaş divar*. Akmescit: “Tavriya neşriyatı”.
- Veliulayeva, A. (1999). *Kırım Tatar tili grammatikasından cedveller*. Simferopol: “Kırımdevokuvpedneşir”.
-